

Janusz Lemański¹

OPIS STWORZENIA (RDZ 1,1–2,3): PYTANIE O POTENCJALNĄ WCZEŚNIEJSZĄ WERSJĘ I PÓŹNIEJSZE SUPLEMENTY

Streszczenie

Rdz 1,1–2,3 to perykopa traktowana zwykle jako tekst jednorodny literacko, przypisywany w całości autorom kapłańskim (P). Jako taka łączona jest też z – istniejącym początkowo niezależnie – dokumentem P (tzw. *Grundschrift-P*) i uznawana za jego tekst programowy. Współczesne analizy krytycznoliterackie tego tekstu pozwalają jednak dostrzec w nim wiele niekonsekwencji i w związku z tym doszukiwać się w nim trzeba co najmniej trzech etapów wzrostu literackiego.

Słowa kluczowe: opis stworzenia, dokument kapłański, krytyka literacka

CREATION DESCRIPTION (GEN 1:1–2:3): ASKING FOR A POTENTIAL EARLIER VERSION AND LATER SUPPLEMENTS

Abstract

Gen 1:1–2:3 is a pericope usually treated as a uniform literary text, entirely assigned to priestly authors (P). As such, it is also combined with the – initially independently existing – document P (so-called *Grundschrift-P*) and considered as its programming text. Contemporary literary criticism of this text, however, allows us to see many inconsistencies in it and, therefore, it is necessary to look for at least three stages of literary growth.

Keywords: description of creation, priestly document, literary criticism

¹ Ks. prof. dr hab. Janusz Lemański, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego; ORCID: 0000 0002-1512-997x. Adres do korespondencji: 75-063 Koszalin, ul. Bolesława Chrobrego 7, e-mail: lemański@koszalin.opoka.org.pl.

Wstęp

Tekst Rdz 1,1–2,3 zgodnie przypisywany jest autorom kapłańskim (P)². Uważa się go wręcz za tekst flagowy, programowy dla tego środowiska. Jakkolwiek dokument/materiał P uznaje się obecnie za jeden z najlepiej rozpoznawalnych w kontekście badań nad Pięcioksięgiem, to dyskusja na temat pierwotnego kształtu tego dokumentu (PG), powodów oraz zakresu kolejnych, późniejszych uzupełnień (PS), stanowi do dzisiaj przedmiot ożywionej dyskusji³, nie mniej problematyczne jest domniemane zakończenie dokumentu P (Pwt 34: śmierć Mojżesza; Wj 40: zakończenie budowy sanktuarium? Jakiś moment w Księdze Liczb? Księdze Jozuego?⁴). Wydaje się jednak, że odniesienia do Rdz 1 można znaleźć jedynie w wydarzeniach na Synaju, zaś w przypadku Pwt 34 całkowicie ich brakuje. Pierwotnym celem teologicznym P było więc prawdopodobnie powiązanie opisu stworzenia z koncepcją sanktuarium, którego wzniesienie stanowi szczytowy moment kapłańskiego opowiadania⁵.

Kapłańska „prehistoria” uznawana jest za w miarę koherentne i jednolite opowiadania z nielicznymi tylko glosami uzupełniającymi. Dyskusja nad ewentualnymi uzupełnieniami przybiera jednak czasem skrajne pozycje. W przypadku Rdz 1,1–2,3 widać to choćby w fakcie, że dla jednych⁶ tekst ten w swojej pierwotnej, kapłańskiej edycji (tzw. *Vorlage*) był z czasem uzupełniany licznymi wtórnymi kapłańskimi dodatkami, a dla innych⁷ w ogóle nie znajdował się w pierwotnej wersji dokumentu kapłańskiego.

-
- 2 W prehistorii biblijnej P przypisuje się – najogólniej rzecz ujmując – następujące teksty: Rdz 1,1–2,3 (stworzenie nieba i ziemi); 5,1–27.28*.30–32 (*tôledôt* Adama); 6,9–22; 7,6–7.11.13–16a.17a*.18–21.24; 8,1–2a.3–5.13a.14–19; 9,1–18a(19?).28–29 (*tôledôt* Noego); 10,1–7.20.22–23.31–32 (*tôledôt* synów Noego i tablicę narodów); 11,10–26 (*tôledôt* Sema). Rdz 2,1; 7,24; 8,3b; 9,16; 10,4b uznaje się za późniejsze glosy kapłańskie, zaś przynależność 8,19 do P jest sporna; porównaj: Jan C. Gertz, *Das erste Buch Mose (Genesis). Die Urgeschichte Gen 1–11*, ATD 1 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018), 8.
- 3 Porównaj dla przykładu: *The Strata of the Priestly Writings*, red. Sarah Shectman, Joel S. Baden, AThANT 95 (Zürich: Theologische Verlag, 2009); *Abschied von der Priesterschrift? Zum Stand der Pentateuchdebatte*, red. Friedhelm Hartenstein, Konrad Schmid, VWGTh 40 (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2015); *The Post-Priestly Pentateuch*, red. Federico Giuntoli, Konrad Schmid, FAT 101 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2015); *Book-Seams in the Hexateuch I*, red. Christoph Berner, Harald Samuel, FAT 120 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2018).
- 4 Janusz Lemański, *Księga Rodzaju rozdziały 1–11*, NKB.ST I/1 (Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2013), 61–66; Marcin Majewski, *Pięcioksiąg odczytany na nowo. Przesłanie autora kapłańskiego (P) i jego wpływ na powstanie Pięcioksięgu* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe UPJP II, 2018), 99–106.
- 5 Wskazane przez część badaczy związki pomiędzy koncepcją podboju Kanaanu (Joz 18,1; 19,51) i Bożym nakazem czynienia sobie ziemi poddaną (Rdz 1,28) nie przekonują do tego, by zakończenie P widzieć w koncepcji objęcia w posiadanie Ziemi Obiecanej; tak sugerują: Norbert Lohfink, „Die Priesterschrift und die Geschichte”, w: *Studien zum Pentateuch*, SBA.AT 4 (Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 1988), 215–253; Ernst A. Knauf, „Buchschlüsse in Josua”, w: *Les derniers rédeactions du Penateuque, de l’Hexateuque et de l’Ennéateuque*, BETL 203 (Leuven: Peters, 2007), 217–227, zwł. 219. Zadanie panowania nad ziemią opisuje w Rdz 1,28 zakres władzy człowieka mającego panować nad zwierzętami zamieszkującymi wraz z nim ziemię. Koncepcja ta nie jest więc tym samym, co wzięcie w posiadanie ziemi Kanaan; tak słusznie: Gertz, *Das erste Buch*, 8 przypis 11.
- 6 Christoph Levin, „Tatbericht und Wortbericht in der priesterschriftlichen Schöpfungserzählung”, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 91 (1994): 115–133.
- 7 Bill T. Arnold, „The Holiness Redaction of the Primeval History”, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 129 (2017): 483–500. Arnold uważa, że tzw. szkoła świętości (H) odpowiedzialna była za powiązanie P i nie-P w prehistorii biblijnej (Rdz 1–11) i to jej zawdzięcza się przepracowanie obu opisów stworzenia (Rdz 1 || 2–3).

Dziś przeważa przekonanie, że tekst Rdz 1,1–2,3 miał jakąś swoją pierwotną wersję (wspomniane *Vorlage*), ale jej precyzyjne odtworzenie i granice są już obecnie niemożliwe do zrekonstruowania. Z dużym prawdopodobieństwem można zakładać, że ta pierwotna wersja była nawet dziełem P⁸. Sukcesywnie, etapami lub jednorazowo poszerzono ją potem, czy to w kontekście tej samej szkoły kapłańskiej, czy przez jakąś kolejną, inną generację teologów, aż tekst osiągnął obecną, kanoniczną formę.

W poniższym artykule autor chce przyjrzeć się aktualnym badaniom natury krytyczno-literackiej nad Rdz 1,1–2,3 i na podstawie wyciągniętych z tego przeglądu wniosków podjąć się próby odtworzenia pierwotnej wersji tego tekstu, jak i etapów oraz przyczyn jego poszerzenia.

1. Rdz 1,1–2,3 jako koherentna kompozycja z pewnymi zakłóceniami

Rdz 1 to jeden z najlepiej znanych fragmentów Biblii hebrajskiej. Trudno współcześnie określić, jaki gatunek literacki reprezentuje ten tekst⁹. Jego forma imituje szereg elementów typowych dla poezji, choć w istocie czytelnik ma do czynienia z tekstem narratywnym¹⁰, określanym przez niektórych badaczy mianem „a kind of elevated and solemn prose”¹¹. Taką klasyfikację sugeruje szereg rytmicznych powtórzeń, czego przykładem jest już styl wypowiedzi z pierwszych wierszy całego opisu:

I rzekł *Bóg*: niech stanie się *światło*,
I stało się *światło*.
I widział *Bóg*, że *światło* było dobre,
I oddzielił *Bóg światło* od *ciemności*,
Nazwał *Bóg światło* dniem,
A *ciemność* nazwał On *nocą* (Rdz 1,3–5).

PG, według tego badacza, zaczynało się dopiero od genealogii (Rdz 5,1). Obejmowało oprócz niej zasadnicze elementy opisu potopu (jeszcze bez prologu i epilogu z Rdz 6,9–22; 9,1–17 = H) oraz tablicy narodów.

8 Gertz, *Das erste Buch Mose*, 10.

9 Chodzi o to, że tekst w swojej aktualnej formie nie ma żadnej paraleli w regionie. Traktowanie go jako „mitu” lub „opowiadania” z jednej strony wymaga doprecyzowania pierwszego z określeń, co nie jest wcale takie łatwe, a z drugiej utrudnia taką klasyfikację fakt, że w tekście nie ma wątku narratywnego. Tekst przypomina bliskowschodnie „kosmologie”, ale w tym wypadku także brakuje mu wielu typowych elementów dla tego rodzaju tekstów. Na ten temat porównaj: John H. Walton, *Genesis 1 as Ancient Cosmology* (Winona Lake: Eisenbrauns, 2011); John H. Walton, „Reading Genesis as Ancient Cosmology”, w: *Reading Genesis 1–2. An Evangelical Conversation*, red. J. Daryl Charles (Peabody: Hendricksons Publisher, 2013), 141–169. Rdz 1 najbliższym jest do starożytnych onomastykonów. Można bowiem potraktować tę perykopę jako teologiczne spojrzenie na aktualną autorom biblijnym wiedzę naturalną o świecie ożywionym, stąd, jak pisze jeden z badaczy: „handelt es sich um eine theologische Abhandlung über die grundlegenden Ordnungen der Welt”; porównaj: Gertz, *Das erste Buch Mose*, 33–34, cytat 34.

10 Na ten temat: Mark S. Smith, *The Priestly Version of Genesis 1* (Minneapolis: Fortress Press, 2010), 186–187. Janusz Lemański, „Rdz 1,1–2,3 na nowo odczytane? Czyli pytanie o to, czy możliwe jest nowe spojrzenie na kapłański opis stworzenia?”, *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 25 (2016): 71–105, zwł. 72–74.

11 Thomas Krüger, „Genesis 1:1–2:3 and the Development of the Pentateuch”, w: *The Pentateuch*, red. Thomas B. Dozeman, Konrad Schmid, Baruch J. Schwarz, FAT 78 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2011), 125–138, zwł. 125.

Czytając dalej, nietrudno zauważyć szereg powtarzających się formuł, które nie tylko podkreślają poziom koherencji całego tekstu, ale i jego walory estetyczne¹². Tak więc w opisie z Rdz 1 można przeczytać nieustannie:

I rzekł Bóg... i stało się tak
I widział Bóg, że to było dobre

Bóg nazwał...
Bóg pobłogosławił...
I był to wieczór i był to poranek, dzień x.

Z koncepcją stworzenia słowem, jak widać, nierozzerwalnie związana jest tu formuła wydarzenia „i stało się tak” (Rdz 1,7.9.11.15.24.30) oraz oceny (Rdz 1,4.10.12.18.21.25.31). Pierwsza to swoisty raport o wykonaniu rozkazu, może zatem nawet zastąpić cały opis wypełnienia słowa Bożego (Rdz 1,9) lub tam, gdzie rozkaz i raport o wykonaniu wykazują różnice w detalach, zostać podporządkowaną raportowi (Rdz 1,7b.30)¹³. W formule oceny znajduje swoje odzwierciedlenie nie tylko wyraz odpowiedzialności rzemieślnika za swoje dzieło, które sprawdza on po jego ukończeniu¹⁴, ale i ocena funkcjonalności samego dzieła, jego przydatność. Kapłański koncept interpretacyjny widoczny jest także w formule nadawania nazw i formule błogosławieństwa.

Kolejna, zauważana już od czasów św. Augustyna, prawidłowość to przyporządkowanie pierwszym trzem dniom stworzenia następujących po nich kolejnych trzech dni:

- dzień 1.** dzieło 1.: *światło, czas* ||
 dzień 4. dzieło 5.: *światło, czas, zarządzanie*
- dzień 2.** dzieło 2.: *firmament, niebiosy* ||
 dzień 5. dzieło 6.: *stworzenia morskie, ptaki*
- dzień 3.** dzieło 3.: *suchy ląd, morze* ||
 dzieło 4.: *rośliny*
- dzień 6.** dzieło 7.: *zwierzęta lądowe* ||
 dzieło 8.: *ludzie, zarządzanie, rośliny jako pokarm*
- dzień 7.** odpoczynek

Tak więc dni pierwszy i czwarty odnoszą się do światła i czasu (dzień i noc, miesiące i lata). W dniu drugim i trzecim stworzone zostają fundamentalne elementy przestrzenne – niebo, sucha ziemia, morze, które zostają potem wypełnione żywymi stworzeniami

12 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 125.

13 Potencjalne przykłady formuły wydarzenia/wykonania w Sdz 6,38 i 2 Krl 7,20; 15,12 porównaj: Walter Bühner, *Am Anfang... Untersuchungen zur Textgenese und zur relativ-chronologischen Enordnung von Gen 1–3*, FRLANT 256 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014), 48–78.

14 Werner H. Schmidt, *Die Schöpfungsgeschichte der Priesterschrift. Zur Überlieferungsgeschichte von Genesis 1,1–2,4a und 2,4b–3,24*, WMANT 17 (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1973), 62; Gertz, *Das erste Buch Mose*, 32–33.

w dniu piątym i szóstym. Dzień trzeci stanowi paralelę dla dnia szóstego w tym, że w obu tych dniach ma miejsce podwójne dzieło stworzenia. Na końcu dnia trzeciego wyrastają trawa, drzewa przynoszące owoce, przeznaczone na pokarm dla ludzi i zwierząt pod koniec dnia szóstego. Ta struktura sześciu dni stworzenia ma potem swoje obramowanie w prologu opisującym stan początkowy poprzedzający akty stwórcze (Rdz 1,1–2) i epilogu (Rdz 2,1–3) opisującym zakończenie aktywności stwórczej Boga w dniu siódmym, który to dzień Stwórcy uświęcił i pobłogosławił. Całość imituje bezsprzecznie siedmiodniowy, tygodniowy rytm upływu czasu, z wieńczącym go szabatem – dniem odpoczynku.

Mimo że struktura tego rodzaju wydaje się świadczyć o wyjątkowej koherencji tekstu, to przy bardziej uważnej analizie nietrudno zauważyć w niej szereg niekonsekwencji. Narzucający się jako koherentny schemat 6+1 wykazuje wiele drobnych różnic. Zauważali to już starożytni tłumacze, dokonując przy tym różnych korekt. Widać je na przykładzie pierwszych czterech dzieł stworzenia¹⁵. Wszystkie one zaczynają się od słów: „I rzekł Bóg”. Za tym zdaniem znajduje się wypowiedź w hebrajskiej formie *jussivus*, opisująca to, co ma być lub się wydarzyć. W pierwszym przypadku zaraz potem pojawia się raport o wykonaniu polecenia „i stała się światłość”. W trzecim i czwartym ma już jednak formułę „i tak się stało”. Te stwierdzenia łączą ze sobą odpowiednio opis stworzenia światła (dzieło pierwsze) i suchej ziemi (dzieło trzecie). W dziele czwartym zaś formuła ta następuje po tym, jak ziemia wydała z siebie trawę i drzewa przynoszące owoce. W dziele drugim z kolei formuła „i tak się stało” poprzedzona zostaje opowiadaniem o tym, jak Bóg uczynił to, co chciał, by zaistniało. W dziele pierwszym ponadto Bóg nazywa światło dobrym, zanim jeszcze nazwie je dniem, a ciemność nocą. W dziele trzecim jest odwrotnie. Bóg nazywa suchy ląd ziemią i wody morzem, zanim oceni je jako dobre. W dziele drugim ewaluacja tego rodzaju zostaje w ogóle pominięta. W dziele czwartym i kolejnych Bóg natomiast już nie nadaje nazw swoim stworzeniom. Część z tych „wariacji” znika potem w tłumaczeniu Septuaginty (LXX; por. 1,6.8.9.20)¹⁶. Tym razem formuła „i stało się tak” znajduje się pomiędzy wyrażeniem woli Boga i jej wykonaniem nie tylko w czwartym dziele stworzenia, ale również w drugim i trzecim. Dodatkowo w dziele trzecim LXX dodaje zdanie opisujące, w jaki sposób wody pod niebem zebrały się i pojawił się suchy ląd. Tej wypowiedzi brak w tekście masoreckim (dalej TM). Niemniej i w greckiej wersji znaleźć można szereg anomalii obecnych w wersji TM.

Taki stan rzeczy pozwala zatem na dwie możliwe konkluzje. Albo tłumacze LXX (lub edytorzy tekstu hebrajskiego, który tłumacze mieli przed sobą) „ulepszyli” tekst zachowany potem w wersji TM, albo tzw. hebrajskie *Vorlage* LXX reprezentuje starszą i „lepszą” wersję tekstu niż TM¹⁷. Niemniej wspomniane różnice dowodzą, że pod koniec III wieku przed Chrystusem istniała inna, alternatywna wersja tekstu Rdz 1 niż ta zachowana potem w TM.

15 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 126–127.

16 Smith, *The Priestly*, 169–171; Bühner, *Am Anfang*, 25–37.

17 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 127–128.

Druga rzecz to liczba ośmiu dzieł stworzenia dokonanych w ciągu sześciu dni. Choć są one logicznie i symetrycznie umiejscowione, to nie da się ukryć, że nie pasuje to dobrze do schematu 6+1. Przy czym stworzenie człowieka w szóstym dniu, jako „ukoronowanie” całego stworzenia, ewidentnie domaga się jakiegoś osobnego dnia na dokonanie tego dzieła.

Kolejne detaliczne analizy dokonane w ostatnich latach pozwalają wręcz domniemywać, że opis z Rdz 1,1–2,3 może w ogóle mieć dłuższą historię literacką (swoistą prahistorię) i znane współcześnie wersje z LXX i TM mogą stanowić jedynie jej ostateczne etapy¹⁸. Nawet jeśli fakt, że w ciągu sześciu dni dokonuje się osiem dzieł stworzenia, można sensownie wyjaśnić ich przemyślaną dystrybucją w opowiadaniu o stworzeniu, to nie ulega wątpliwości, że mimo wszystko zakłóca to rytmikę tekstu. Niemniej dziwne wydaje się również to, że w czwartym dniu Bóg stwarza „światła”, aby świeciły nad ziemią i oddzielały dzień od nocy, tak jakby światło nie zostało już stworzone, a noc i dzień nie zostały już oddzielone w dniu pierwszym¹⁹.

W porządku przestrzennym niebo zostaje stworzone w dniu drugim, zaś suchy ląd i morza w dniu trzecim. Rodzi się kolejne logiczne pytanie: czemu oba te bliskie sobie tematycznie akty – podział wód górnych i dolnych oraz rozdzielenie morza i lądu – rozdysponowane zostało na dwa dni? Potem w dniu piątym, zaraz po istotach żyjących w wodzie, zostają stworzone ptaki, zaś zwierzęta lądowe stworzone zostają w dniu szóstym, razem z ludźmi. Uderza w końcu fakt, że Bóg błogosławi wodne stworzenia, ptaki i ludzi, a nie błogosławi zwierząt lądowych. Oczywiście wszystkie te spostrzeżenia dają się wyjaśnić logiką opowiadania o stworzeniu, niemniej stanowią zarazem anomalię zakłócającą schemat strukturalny tekstu.

W Rdz 1 zauważyć można jeszcze bardziej poważne napięcia, choćby pomiędzy raportem o stworzeniu w ciągu sześciu dni i okalającym go prologiem oraz epilogiem. Jak rozumieć, dla przykładu, pierwsze zdanie i jak je tłumaczyć?²⁰ Tradycyjnie w sensie „Na początku (czy „Najpierw” tak w LXX) Bóg stworzył...”, czy raczej „Jako pierwsze (...) Bóg stworzył”²¹ lub nawet „Kiedy Bóg zaczął stwarzać (...) niebo i ziemię”²²?

Kolejny problem to opis z Rdz 1,2. Można go zrozumieć zarówno jako pierwotny stan stworzenia po pierwszym akcie stwórczym (por. w. 1), jak i jako opis pierwotnego stanu rzeczy poprzedzającego stworzenie²³. Tekst wydaje się jednak mówić, że ziemia już była, zanim jeszcze Bóg zaczął ją stwarzać. Patrząc na tekst pod tym względem, bardziej logiczne wydaje się rozumienie wiersza 2 jako opisu pierwszych efektów stworzenia.

18 Smith, *The Priestly*, 175–192; Lemański, „Rdz 1,1–2,3”, 75–84; Bühner, *Am Anfang*, 21–141.

19 Szereg ciekawych uwag w tej kwestii porównaj: Krzysztof Napora, „Czas w kapłańskim opowiadaniu o stworzeniu: dzień czwarty (Rdz 1,14–19)”, *Verbum Vitae* 37, 2 (2020): 11–29.

20 Porównaj dyskusję w: Bühner, *Am Anfang*, 87–92.

21 Wolfgang Oswald, „Das Erstlingswerk Gottes: Zur Übersetzung von Gen 1,1”, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 120 (2008): 417–421, zwł. 421: „Jako swe pierwsze dzieło Bóg stworzył niebo i ziemię”.

22 Smith, *The Priestly*, 43–48.

23 Janusz Lemański, „Standardowe i specyficzne rozumienia słowa «ruah» w Księdze Rodzaju i Księdze Wyjścia”, *Verbum Vitae* 37, 1 (2020): 11–34, zwł. 17–25.

Jednak takie rozwiązanie nie kończy problemu. Istnieje dalsze logiczne napięcie pomiędzy wierszem 2 i wierszami 9–10, gdzie mowa jest o tym, że ziemia została stworzona dopiero w dniu trzecim. Podobnie zresztą jest z niebem, o stworzeniu którego mowa jest w wierszach 6–8 (drugi dzień), jeśli wiersz 1 rozumiany jest w sensie „na początku Bóg stworzył...”.

Inny problem pojawia się potem w epilogu. W Rdz 2,1 mowa jest o tym, że dzieło stworzenia zostało ukończone (w dniu szóstym). W wierszu 2 zaraz potem informuje się, że „ukończył Bóg siódmego dnia swe dzieło, które uczynił i zaprzestał (*š-b-t*) czynić w dniu siódmym wszystkich swych dzieł, które wykonał”. Problem ten można rozwiązać, rozumiejąc czasownik *wajkal* (*waw* + *klh* – piel *imperfectum*) jako czas przeszły dokonany, w sensie „było ukończone”. Inna możliwość to sugerowana przez krytykę tekstu korekta: „dzień szósty” zamiast „dzień siódmy” (tak w LXX i Pięcioksięgu Samarytańskim)²⁴. Retoryczna funkcja wiersza 1 w obecnej wersji wydaje się skonstruowana tak, aby zaakcentować, że mimo wszystko Bóg „pracował” jedynie przez sześć dni.

Rdz 2,1: Zostały ukończone (*wajkullû* – *klh* pual) niebiosa i ziemia oraz wszystkie ich zastępy.

Rdz 2,2: Ukończył (*wajkal* – *klh* piel) Bóg w dniu siódmym swe dzieło, które wykonał i przestał czynić w dniu siódmym całe swoje dzieło, które wykonał.

Czytelnik ma z jednej strony do czynienia z tekstem, który wyraźnie pokazuje nam okazywaną przez autora(-ów) biblijnego chęć do uzyskania dobrego i koherentnego schematu, a z drugiej szereg napięć logicznych oraz innych podejrzanych fenomenów lingwistycznych, które zakłócają to poczucie literackiej i logicznej harmonii w kanonicznej wersji tekstu. Do tego dodać należy zauważone różnice pomiędzy TM i LXX.

Mimo tego, że współcześni badacze preferują raczej synchroniczne podejście do tekstu z Rdz 1,1–2,3²⁵, to wskazane powyżej elementy sugerują, że można tu mieć do czynienia z jakąś wcześniejszą tradycją i wersją tekstu, które zostały podjęte przez autora kapłańskiego i przepracowane w celu podporządkowania ich nowej koncepcji teologicznej. Idąc za propozycją W.H. Schmidta²⁶, taka wersja *przed* – P mogła zachować się na przykład w Rdz 1,2.4b.7.9(LXX).12.16.21.25.26–27a; 2,2–3. Według tego badacza została ona potem podjęta i literacko przeformowana przez P. Trzeba jednak przyznać, że współczesne propozycje badań krytycznoliterackich nad Rdz 1,1–2,3 sugerują raczej kapłańskie pochodzenie takiego pierwotnego *Vorlage* tej perykopy²⁷.

24 Problemów krytycznoliterackich jest w tych dwóch wierszach o wiele więcej porównaj: Bühner, *Am Anfang*, 111–123.

25 Smith, *The Priestly*, 175–182; ostatnio także: Bühner, *Am Anfang*, 21–141, zwł. 141 (= Fazit).

26 Schmidt, *Die Schöpfungsgeschichte*, 161.

27 Istnieje szereg propozycji wyodrębnienia takiego podstawowego, pierwotnego tekstu P, który przepracowywali potem kolejni autorzy kapłańscy. Poza wspomnianym już Christophem Levinem, „Tatbericht und Wortbericht in der presterschriftlichen Schöpfungserzählung”, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 91 (1994): 115–133; porównaj także: Peter Weimar, „Chaos und Kosmos: Genesis 1–2 als Schlüssel einer älteren Fassung der Priesterschriftlichen Schöpfungserzählung”, w: *Mythos im Alten Testament und seiner Umwelt*, red. Armin Lange i in., BZAW 278 (Berlin: de Gruyter, 1999), 196–211 = *Studien zur Priesterschrift*, FAT 56 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2008), 135–150; Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 130–138.

Pierwsze, co narzuca się przy lekturze Rdz 1 i pozwala na proponowanie hipotez odnośnie do drogi literackiego wzrostu tej perykopy, to fakt, że występuje w niej raz ze stwarzaniem „słowem”, a raz „czynem”. Najprostsze wyjaśnienie sugerowało, że w pierwszym wypadku akcent padał na rozciągnięcie w czasie aktu stwórczego, a w drugim na jeden moment stwórczy²⁸. Niemniej rodzi się pytanie: skoro P zakłada, że punktem wyjścia jest boskie słowo, które potem zostaje wykonane, to czy „czyny” stwórcze Boga nie powinny również być poprzedzone takim boskim słowem? Czy może stworzenie „słowem” stanowi jednak *novum* z czasów wygnania i po nim, przeciwstawione tu starszej wersji, w której Bóg działał w akcie stwórczym na sposób rzemieślniczy? Mogą to sugerować inne teksty, w których mowa jest o stworzeniu słowem (Ps 33,4.6.9; 148,5; Iz 48,13; Lm 3,37) i powygnaniowy rozwój tej koncepcji teologicznej²⁹.

2. Hipotetyczna rekonstrukcja „pierwotnej” wersji Rdz 1

Na podstawie powyższych obserwacji można zatem sobie wyobrazić, że istniała jakaś – wspomniana już – kapłańska wersja wyjściowa tekstu złożona z siedmiu lub ośmiu aktów stworzenia. Oczywiście, zakres takiej wersji, ustalenie tego, czy chodzi o ustny, czy raczej o jakiś pisemny pierwowzór, a wreszcie o samą jej treść, stanowią nieustannie przedmiot dyskusji i kontrowersji. Większość egzegetów uważa jednak, że to samo P jest odpowiedzialne za podstawowy materiał znajdujący się w Rdz 1,1–2,3. W istocie relacja o stworzeniu ledwo daje się wpasować w bliskowschodnie tradycje kreacyjne i wyjaśnić jedynie jako krytyczna korekta tych tradycji, dokonana przez P. Koncepcja „rozdzielenia” (Rdz 1,4b.6.7.14.18) ma swoje odniesienie do mitów opowiadających o pierwotnym podziale, ale stanowi jedynie ich dalekie echo. Czasownik *bdl*, zastosowany na opisanie tej czynności w Rdz 1, stanowi część słownictwa charakterystycznego tylko dla P. Nie ma wreszcie żadnej pewności, że wiersz 9 należy odtwarzać za wersją LXX, jak to sugeruje Schmidt, gdyż chodzi tu raczej o poszerzenie pod wpływem wierszy od 15 do 17³⁰. P zakłada raczej jakiś „zastany” już świat, którego zdatne do życia przestrzenie, a potem rodzajowe, gatunkowe i płciowe klasyfikacje żywych stworzeń, należy dopiero ukierunkować. Takie podejście mieści się w starożytnej, bliskowschodniej tradycji list klasyfikujących aktualną wiedzę. Tego rodzaju inwentaryzacja pojedynczych przestrzeni życia oraz ich opisy w formie zwięzłych wyjaśnień i częściowo wielojęzycznych list leksykalnych (np. egipskie onomastykony) można uznać za swego rodzaju „pierwotną formę wiedzy naturalnej” pozwalającej na opanowanie świata (niem. *Urform einer naturkun-*

28 Odil Hanes Steck, *Der Schöpfungsbericht der Priesterschrift Studien zur literarkritischen und überlieferungsgeschichtlichen Problematik von Genesis 1,1–2,4a*, FRLANT 115 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975), 70.

29 Schmidt, *Die Schöpfungsgeschichte*, 175–178; Bühner, *Am Anfang*, 320–326.

30 Gertz, *Das erste Buch Mose*, 27 przypis 9; 32 przypis 27; porównaj też: Lemański, *Księga Rodzaju rozdziały 1–11*, 137 przypis d.

dlichen Weltbewältigung) (por. 1 Krl 5,12–13; Ps 148)³¹. Problem tkwi jednak – jak już częściowo autor zauważył – w szczegółach.

Posłużono się tu propozycją Thomasa Krügera, która wydaje się obecnie najpełniej obejmować spektrum trudności natury krytycznoliterackiej, związanych z lekturą Rdz 1,1–2,3. Pierwszy problem stanowi schemat sześciu dni stworzenia (1,3–31) i dodany do niego dzień siódmy (2,2–3). Problem łatwo rozwiązać, usuwając ostatnie wiersze jako późniejszy dodatek, a z Rdz 1 z kolei wykreślając powtarzające się zdanie: „i tak upłynął wieczór i poranek, dzień x”. Zdaniem Thomasa Krügera³² łatwo jest dowieść redakcyjnego charakteru schematu: sześć dni pracy + siódmy dzień odpoczynku, patrząc na inne części Pięcioksięgu. Schemat tego rodzaju nie ma swoich paraleli w mitologiach kreacyjnych starożytnego Bliskiego Wschodu. Obcy wydaje się nawet wcześniejszej tradycji kreacyjnej z Biblii hebrajskiej (por. Ps 104)³³.

Rdz 1 uważane jest dziś – jak wspomniano – generalnie za tekst kapłański. Mimo dynamicznych zmian w podejściu do badań nad powstaniem Pięcioksięgu badacze nadal zgadzają się w tej kwestii i traktują go jako część tzw. dokumentu kapłańskiego (= P), bądź jako jedną z jego warstw literackich. Idąc za tym dokumentem/warstwą P, można znaleźć dalej genealogię Adama (Rdz 5) i własną, kapłańską wersję opowiadania o potopie (Rdz 6–8*), zakończonego rewizją pierwotnego porządku w ramach stworzenia (Rdz 9*). W tej podstawowej linii narracyjnej P – zauważa T. Krüger – nie znajduje się żadne odniesienie do połączenia stworzenia i szabatu ustanowionego w Rdz 1,1–2,3. Wręcz przeciwnie, w Wj 16 autorzy P wydają się wprowadzać szabat jako coś zupełnie nowego, odkrytego przez Izraelitów na pustyni. Powiązanie stworzenia i szabatu powraca potem dopiero w Wj 20,11 (Dekalog) i Wj 31,17b (wytyczne związane z przygotowaniami do budowy Przybytku). W przypadku Dekalogu panuje aktualnie konsensus, że występuje z późniejszym uzupełnieniem starszej wersji Dekalogu³⁴. Badacze są także w zasadzie zgodni w tym, że Dekalog nie stanowił pierwotnie części dokumentu kapłańskiego (rozumianego zarówno jako tekst podstawowy, tzw. PG, jak i jako późniejszy suplement, tzw. PS)³⁵.

Również Wj 31,12–17 stanowi prawdopodobnie późniejszy dodatek do P (PS)³⁶. W ramach tego dodatku wiersz 17b może być jeszcze późniejszym uzupełnieniem, gdyż z jednej strony wychodzi poza ramy tego fragmentu, stanowiące o tym, że szabat jest znakiem pomiędzy Jhwh i Izraelem (ww. 13,17a), a z drugiej brak go w paralelnym fragmencie z Wj 35,1–3. Sama idea „odpoczynku” Boga (Wj 20,11: rdzeń czasownikowy *nwh*) i Jego „wytchnienia” Wj 31,17b: rdzeń czasownikowy *npš*) – zdaniem Krügera –

31 Gertz, *Das erste Buch Mose*, 32.

32 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 130.

33 Lemański, „Rdz 1,1–2,3”, 82–84.

34 Janusz Lemański, „Prawo Pana doskonale – krzepi życie” (Ps 19,8a). Kilka refleksji na temat istoty prawa i sprawiedliwości w Starym Testamencie, *Studia i Rozprawy* 54 (Szczecin: Wydawnictwo US, 2019), 243–250.

35 Poza autorami cytowanymi na poparcie tej opinii w: Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 131 przypis 12; porównaj również: Rainer Albertz, *Exodus 19–40*, ZBK.AT 2.2 (Zürich: TVZ Theologischer Verlag, 2015), 12–13, 52–53, 60–65.

36 Albertz, *Exodus 19–40*, 14.

także lepiej pasuje do sceny z Rdz 3,8, gdzie mowa jest o tym, że Bóg „przechadzał się w ogrodzie podczas chłodnej pory dnia”, niż do koncepcji Boga prezentowanej przez P w Rdz 1–9. W konsekwencji uzasadnione wydaje się przekonanie, że połączenie stworzenia i szabatu, które zachodzi w Rdz 2,2–3; Wj 20,11; 31,17b, to idea późniejsza w ramach P lub nawet post-P, stanowiąca warstwę redakcyjną Pięcioksięgu. Motywacją do włączenia szabatu w ramy stworzenia mogła być chęć przedstawienia praw zawartych w Torze jako „racjonalnych” i „naturalnych” (por. Pwt 4,5–8)³⁷. Do tej argumentacji wspomnianego badacza dodać można także jeszcze jeden inny element. A mianowicie odniesienia do Ps 104, gdzie w poetyckiej formie można znaleźć opis stworzenia bardzo podobny do późniejszego, quasi-poetyckiego opisu kapłańskiego, ale bez sześć- czy siedmiodniowego schematu³⁸.

Samo usunięcie elementów tworzących schemat 6+1 i powiązania szabatu z opisem stworzenia nie rozwiązują jeszcze wszystkich napięć istniejących w tym opisie. Nadal bowiem można odnieść wrażenie, że niebo, ziemia i światło(-a) stworzone są niejako dwa razy. Wrażenie to zniknie – uważa T. Krüger³⁹ – jeśli usunie się z opisu pierwsze trzy dzieła stworzenia (Rdz 1,3–10). W tych zdaniach właśnie ustalony zostaje wspomniany już schemat oparty na powtarzalnych potem zdaniach: „Bóg rzekł... i stało się tak” itd. Schemat ten zresztą można potem usunąć także z kolejnych „dni”, uzyskując – jak to ujmuje wskazany badacz – „a basic creation account” (Rdz 1,1–2.12*.16*.17.21*.22.25*.27*.28*.29; 2,1). Krüger⁴⁰ słusznie wątpi, że jest w stanie – on czy ktokolwiek inny – dosłownie odtworzyć taką „oryginalną” wersję opowiadania o stworzeniu („basic stratum of the text”), ale uważa, że przytoczone przez niego wiersze lub fragmenty wierszy (zaznaczone gwiazdką) oddają przynajmniej fundamentalną treść i zawartość takiej pierwotnej wersji tekstu. Niewątpliwie taka zrekonstruowana wersja musi pasować do domniemanego kapłańskiego dokumentu podstawowego (PG). Nawet jeśli jego zakres jest obecnie ciągle przedmiotem debaty, to nie można wykluczyć tezy zaproponowanej przez Krügera, podzielanej zresztą przez wielu innych współczesnych badaczy⁴¹, że PG zaczynał się od opisu stworzenia i kończył odpowiadającym mu opisem budowy sanktuarium w Księdze Wyjścia. Kosmos jako sfera sakralna (kosmiczne sanktuarium Boga) i człowiek (*'ādām*) jako „obraz Boga” to dwie fundamentalne tezy autorów kapłańskich⁴². Ponieważ świat może ulec zepsuciu z powodu przemocy żywych stworzeń

37 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 131–132.

38 Richard E. Averbeck, „A Literary Day, Inter-Textual and Contextual Reading of Genesis 1–2”, w: *Reading Genesis 1–2. An Evangelical Conversation*, red. J. Daryl Charles (Peabody: Hendricksons Publisher, 2013), 17–27; Lemański, „Rdz 1,1–2,3”, 82–84.

39 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 132.

40 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 133.

41 Klasyczne opracowanie tej tezy w: Bernd Janowski, „Tempel und Schöpfung: Schöpfungstheologische Aspekte der priesterschriftliche Heiligtumskonzeption”, *Jahrbuch für Biblische Theologie* 5 (1990): 37–69 = *Gottes Gegenwart in Israel: Beiträge zur Theologie des Alten Testaments* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1993), 214–246. W polskiej literaturze zwłaszcza: Majewski, *Pięcioksiąg*, 141–152.

42 Janusz Lemański, „W poszukiwaniu źródeł i znaczenia pewnej biblijnej koncepcji antropologicznej”, w: *Powstanie człowieka w ujęciu interdyscyplinarnym*, red. Tomasz Maziarka (Kraków: Copernicus Center Press, 2019),

(„wszelkie ciało”), Bóg wydaje dyspozycje budowy sanktuarium, przybytku, w którym będzie mógł zamieszkać pośród Izraela i zarazem Namiotu Spotkania, w którym będzie spotykał się z Mojżeszem oraz Izraelitami, aby ich uświęcać (Wj 29,42–46).

PG wydaje się zatem postulować następujący bieg zdarzeń: koncepcja stworzenia człowieka jako *imago Dei*, skracająca dystans pomiędzy transcendencją Boga (Rdz 1,1) i Jego immanentną obecnością w ramach stworzenia (poprzez słowo, błogosławieństwo); zepsucie świata; zamieszkanie Boga w sanktuarium wydzielonym w przestrzeni tego zepsutego świata, które zapobiega wycofaniu się Stwórcy z tej przestrzeni i pozwala na jej uświęcanie. Krüger⁴³ sugeruje tu podobieństwa z egipską księgą Niebiańskiej Krowy, choć nie oznacza to dla niego hipotezy o jakiegokolwiek literackiej zależności obu tekstów.

Badacze zgadzają się w tym, że kapłański (P) opis stworzenia swoją kontynuację znajduje potem w Rdz 5 (genealogia Adama). Słowo *'ādām* (wyjątek to w. 2: imię własne) jest w nim używane jak rzeczownik nazywający pojedynczą osobę. W Rdz 1,27–30 (potem także w Rdz 7; 9) ma on tymczasem sens kolektywny: ludzkość, ludzie. Krüger⁴⁴ sugeruje zatem, że P oryginalnie myślał o stworzeniu prototypów wszelkich żywych stworzeń i tym samym o parze każdego z nich. W perspektywie androgenicznej jednak wspomniany jest wyłącznie męski egzemplarz, od którego postuluje się rozmnożenie samego siebie. W konsekwencji *'ādām* w opisie stworzenia ma taki sam sens, jak w Rdz 5,1.3–5 i oznacza tam pojedynczego osobnika:

To jest księga pokoleń Adama. Kiedy Bóg stworzył *'ādām*, uczynił go na podobieństwo Boga. Kiedy *'ādām* przeżył 130 lat, stał się ojcem syna podobnego do niego, jak jego obraz, i dał mu na imię Set...

Rdz 1,1 i 2,1 obramowujące opis stworzenia akcentują fakt, że stworzenie świata zostało zakończone. Bóg nie tylko stworzył, ale i pobłogosławił świat, dając mu tym samym siłę do trwania w istnieniu i samoreprodukcji, a wręcz do rozwoju i ekspansji. Gdyby zwierzęta i ludzie nie zaczęli zabijać i zjadać się nawzajem (Rdz 6,11–13 i potem Rdz 9,1–7), Bóg nie miałby powodów interweniować w bieg zdarzeń na ziemi. Opis stworzenia 1,1–2,1* (bez fragmentu o szabacie i struktury dni 6+1) został więc poszerzony o nowe elementy (Rdz 1,3–5.6–8.8*.9–10–11.12*.14–18.20.21*.24–25.26.27*.28–30.31*)⁴⁵. W pierwotnej wersji opowiadania ziemia została od razu oddzielona od wód morza, brakowało na niej jedynie flory i fauny stworzonej sukcesywnie w kolejnych odsłonach aktu stworzenia. Nie ma pewności, czy powód był tu taki sam, jak w Rdz 2,5–7 (ponieważ była sucha? – por. Ps 104,10–13). Poszerzona już wersja pierwotnego tekstu wydaje się jednak sugerować, że ziemia pokryta jest nadal wodami, które zostaną dopiero za chwilę usunięte tak, by pojawił się suchy ląd (por. Ps 104,6–9). Ta nowa „hydro-kosmologiczna” koncepcja pokrywa się z mezopotamskimi wyobrażeniami o początkach świata (Mit

121–154.

43 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 133. Na temat egipskiego tekstu porównaj: Erik Hornung, *Der ägyptische Mythos von der Himmelskuh: Eine Ätiologie des Unvollkommenen*, OBO 46 (Freiburg: Edition Universitaires, 21991).

44 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 133.

45 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 134–135.

o Lugal [= królowie] czy *Enuma eliš*; por. Ps 74,12–17; 77,17–21; 89,10–13)⁴⁶ oraz egipską ideą prapagórka wylaniającego się z pierwotnej otchłani wód (Nun), z którego potem wyewoluował cały kosmos⁴⁷.

Cechą charakterystyczną poszerzonej wersji jest również akcent położony na akty separacji (*b-d-l* hifil) dominujące teraz w opisie stworzenia. Bóg rozdziela światło od ciemności, wody górne od dolnych, tworzy ciała niebieskie, oddzielając dzień od nocy⁴⁸. Działanie polegające na oddzielaniu jest potem często przywoływane w Pięcioksięgu. Po Rdz 1 czasownik opisujący ten akt pojawi się ponownie w Wj 26,33, potem jedenaście razy w Księdze Kapłańskiej i Liczb oraz pięć razy w Księdze Powtórzonego Prawa. W tekstach klasyfikowanych jako P służy on gradacji różnych stopni świętości oraz rytualnej czystości (por. Wj 26,33; Kpł 10,10; 11,47; 20,25), oddzieleniu lewitów od pozostałych Izraelitów (Lb 8,14; 16,9), pobożnych od niepobożnych (Lb 16,19), Izraelitów od innych narodów (Kpł 20,24.26). Ten ostatni temat powraca potem także u Ezdrasza (Ezd 6,21; 9,1; 10,11) i Nehemiasza (Ne 9,2; 10,29; 13,3). Jeśli zatem PG w istocie kończył się na Księdze Wyjścia, to większość (11 z 12) zastosowań kapłańskich tego czasownika poza Rdz 1 znajdowałyby się w tzw. suplementach do P (PS). Można zatem podejrzewać, że również w przypadku Rdz 1 motyw ten należy do tej wtórnej warstwy literacko-teologicznej⁴⁹.

Z motywem rozdzielania związana jest również powtarzalna informacja, że Bóg stworzył rośliny i zwierzęta, każde „według swego rodzaju (*mîn*)” (Rdz 1,11–12.21.24–25; por. też 6,20; 7,14). W sumie rzeczownik *mîn* pojawia się w tekście dziesięć razy, potem jeszcze siedem razy w opowiadaniu o potopie, jedenaście razy w Kpł 11 i cztery razy w Pwt 14. W dwóch ostatnich przypadkach chodzi o przepisy dotyczące kwestii pokarmów czystych i nieczystych. Zagadnienia te związane są z PS. Rodzi się zatem podejrzenie, że tekst PG w Rdz 1 mógł być uzupełniony przez PS. Słuszność tych podejrzeń wzrasta dzięki dwóm obserwacjom z kapłańskiej wersji opisu potopu. Według P Noe zabrał ze sobą do arki jedynie po parze wszystkich stworzeń, zaś według nie-P (Rdz 7,1–5) było po siedem par zwierząt czystych i po jednej parze zwierząt nieczystych. Z dużym prawdopodobieństwem można dziś sądzić, że nie-P to w istocie wersja post-P, a przynajmniej

46 Othmar Keel, Silvia Schroer, *Schöpfung. Biblische Theologien im Kontext altorientalischer Religionen* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 184–188.

47 Klaus Koch, *Geschichte der ägyptischen Religion* (Stuttgart: Kohlhammer, 1993), 112–116.

48 Marek Karczewski, „Oddzielanie jako działanie Boga Stwórcy w Rdz 1,1–24A”, *Forum Teologiczne* 9 (2008): 5–16. Ellen van Wolde [Ellen van Wolde, „Why the Verb «b-r-’» Does Not Mean «to Create» in Genesis 1,1–2,4a”, *Journal for the Study of the Old Testament* 34 (2009): 3–23] sugeruje, że również czasownik *b-r-’* może mieć tu sens „oddzielać”. Krytyczne odniesienia do tej propozycji porównaj: Bob Becking, Mario C.A. Korpel, „To Create, to Separate or to Construct An Alternative for a Recent Proposal as to the Interpretation of «b-r-’» in Gen 1,1–2,4a”, *Journal of Hebrew Scriptures* 10 (2010): 1–21, dostęp 4.11.2019, <https://journals.library.ualberta.ca/jhs/index.php/jhs/article/view/11258/8602>. Ostatni dwaj badacze zwracają uwagę, że stworzenie nieba i ziemi to nie to samo, co oddzielenie światła od ciemności. Czasownik *b-r-’* dla P – zastępuje zaś czasownik *b-n-h*, aby ominąć antropomorfizację.

49 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 135–136.

korekta późniejsza niż P⁵⁰. Argumentem jest tu ofiara Noego (z czystego zwierzęcia) w Rdz 8,20 (nie-P)⁵¹ oraz pozwolenie na spożywanie mięsa w Rdz 9,3 (P). Obie wersje nie tyle stoją względem siebie w sprzeczności, ile druga z nich stanowi logiczną korektę pierwszej. Może więc być owocem rozwiniętej w stosunku do koncepcji PG refleksji dokonanej przez późniejsze środowisko kapłańskie (PS), zainteresowane już rozróżnieniem pomiędzy tym, co czyste i nieczyste⁵². Trzeba bowiem podkreślić, że przyzwolenie na spożywanie mięsa (Rdz 9,3 = P) nie zawiera jeszcze takiego rozróżnienia (por. Kpł 11; Pwt 14).

Drugim argumentem jest wyraźna duplikacja w tekście P z Rdz 6,11–12⁵³:

Ziemia zaś była zepsuta w oczach Boga i napełniona była ziemia przemocą (w. 11).

Bóg ujrzał ziemię, a oto była ona zepsuta, ponieważ wszelkie ciało zepsuło swą drogę na ziemi (w. 12).

Wiersz 12a stanowi wyraźnie aluzję do Rdz 1,31a, który to wiersz – jak zakłada w swej hipotezie Krüger – przynależy do drugiej, redakcyjnej warstwy w Rdz 1:

I widział Bóg, wszystko, co uczynił, a oto było bardzo dobre.

W konsekwencji można uznać, że glosator (w. 12a) uzupełnił tu opowiadanie o przyczynach potopu, dobitniej akcentując kontrast pomiędzy stanem ziemi tuż po ukończeniu stworzenia (PS) a sytuacją poprzedzającą potop.

Wersja suplementarna w Rdz 1 w stosunku do podstawowej wreszcie nie tylko uwydatniła aspekt oddzielania i rozróżniania w procesie stwarzania, ale dodatkowo powiązała stworzenie z władzą i dominacją (por. Ps 33,9). Trwanie stworzenia wspomagane jest przez władzę i dominację ciał niebieskich (Rdz 1,16.18) oraz człowieka – stworzonego na obraz i podobieństwo Boga (Rdz 1,26.28), aby Boga reprezentował na ziemi. Krüger⁵⁴ czyni w tym miejscu słuszną uwagę, że dla PS kobieta również jest takim reprezentantem Boga, choć nie zostaje to powiedziane *explicite*. W stwierdzeniu jednak, że Bóg stworzył człowieka (ludzi) jako mężczyznę i kobietę (Rdz 1,27b), podobnie jak w paralelnym wobec tej deklaracji Rdz 5,2, wybrzmiewa to przekonanie. Mogło ono zostać dodane do Rdz 1 (oraz w Rdz 5,2) wraz z powiązaniem tego tekstu z opowiadaniem o Edenie (Rdz 2–3), gdzie mowa jest o „’*ādām* i jego żonie”⁵⁵.

50 Jean L. Ska, „The Story of the Flood: a Priestly Writer and Some Later Editorial Fragments” (1994), w: *The Exegesis of the Pentateuch*, FAT 66 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2009), 1–22; Lemański, *Księga Rodzaju rozdziały 1–11*, 367–371.

51 Janusz Lemański, „Od optymizmu do realizmu, czyli jak Jahwista koryguje kapłańską wersję przymierza (Rdz 8,20–22; 9,1–17)”, *Zeszyty Naukowe KUL* 48 (2005): 39–58.

52 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 136.

53 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 136.

54 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 137.

55 Krüger, „Genesis 1:1–2:3”, 137.

Zakończenie – wyniki

Aktualne wyniki analizy krytycznoliterackiej Rdz 1,1–2,3 sugerują, że tekst tej perykopy był uzupełniany co najmniej w dwóch etapach redakcji. Kwestia tego, czy wyjściową wersję perykopy należy przypisać autorom kapłańskim, czy przedkapłańskim, jest nadal przedmiotem dyskusji. Teologiczna treść tej pierwotnej wersji pozwala myśleć jednak o autorach kapłańskich i fragmencie tzw. *Grundschrift*-P. Opierając się na przedstawionej powyższej analizie, można zaproponować przedstawiony poniżej proces literackiego wzrostu badanej tu perykopy⁵⁶. **Pogrubionym drukiem** będzie zaznaczona pierwsza, domniemana jej wersja. *Kursywą* pierwszy etap jej poszerzenia, zaś normalnym drukiem końcowy etap jej wzrostu.

Rdz 1,1–2,3:

1. Na początku Bóg stworzył niebiosa i ziemię. 2. Ziemia zaś była bezkształtna i pusta, i ciemność [zalegała] nad powierzchnią praoceanu. Duch Boży unosił się nad powierzchnią wód. 3. I rzekł Bóg: „Niech się stanie światło”. I stało się światło, 4. Bóg zaś widział, że światło jest dobre i dokonał podziału pomiędzy światłem i ciemnością. 5. Po czym nazwał Bóg światło dniem, ciemności zaś nocą. A był [to] wieczór i był [to] poranek, dzień pierwszy.

6. Następnie rzekł Bóg: „Niech stanie się sklepienie po środku wód i niech rozdzieli wody od wód”. 7. I uczynił Bóg sklepienie, oddzieliwszy wody, które były na dole sklepienia, od wód, które były ponad sklepieniem. Tak też się stało. 8. Po czym nazwał Bóg sklepienie niebem. A był [to] wieczór i poranek, dzień drugi.

9. I rzekł Bóg: „Niech zbiorą się w jednym miejscu wody pod niebem i niech się pojawi sucha powierzchnia”. Tak się też stało. 10. I Bóg nazwał suchą powierzchnię ziemią, a zgromadzenie wód nazwał morzami. I widział Bóg, że [było to] dobre. 11. I rzekł Bóg: „Niech ziemia wyda świeżą zieleń; rośliny wydające nasienie i drzewa owocowe rodzące owoce na ziemi, każde według swego rodzaju, zgodnie z nasieniem, które się w nich znajduje”. I tak też się stało. 12. Ziemia wydała świeżą zieleń: rośliny rodzące nasienie według ich rodzaju i drzewa przynoszące owoce, według znajdującego się w nich nasienia, każde według swego rodzaju. Bóg zaś widział, że [to] było dobre. 13. A był [to] wieczór i był [to] poranek, dzień trzeci.

14. I rzekł Bóg: „Niech będą światła na sklepieniu nieba, aby oddzielić dzień od nocy. Będą one znakiem dla pór roku, dni i lat”. 15. Pojawiły się więc światła na sklepieniu nieba, aby świecić nad ziemią. I tak też się stało. 16. A uczynił Bóg dwa wielkie światła. Światło większe, aby rządziło dniem, i światło mniejsze, aby rządziło nocą, a także gwiazdy. 17. Po czym umieścił je Bóg na sklepieniu nieba, aby świeciły nad ziemią i aby rządziły dniem i nocą, 18. oraz aby oddzielały światło od ciemności. I widział Bóg, że to było dobre. 19. A był [to] wieczór i był [to] poranek, dzień czwarty.

20. I rzekł Bóg: „Niech wody zaroją roje żywych istot, a ptaki niech fruwać nad ziemią, pod sklepieniem nieba”. 21. I stworzył Bóg wielkie morskie potwory i wszelkie

⁵⁶ Tłumaczenie własne na podstawie tekstu opublikowanego w: Lemański, *Księga Rodzaju rozdziały 1–11*, 135–136.

żywe istoty zdolne się poruszać, które zaroily wody według ich rodzaju, oraz każdego skrzydlatego ptaka według jego rodzaju. I Bóg widział, że były dobre. 22. **I błogosławił im Bóg, mówiąc: „Bądźcie płodne i rozmnażajcie się oraz zapelnijcie wody w morzu, a ptaki niech rozmnażają się na ziemi.** 23. A był [to] wieczór i był [to] poranek, dzień piąty.

24. *I rzekł Bóg: „Niech ziemia wyda żywe istoty według ich rodzaju: bydło, gady i zwierzęta polne według ich rodzaju”.* Tak też się stało. 25. **I uczynił Bóg polne zwierzęta według ich rodzaju i bydło według ich rodzaju oraz wszelkie gady ziemi według ich rodzaju. A widział Bóg, że były dobre.** 26. *Po czym rzekł Bóg: „Uczyńmy człowieka na nasz obraz, jako nasze podobieństwo, niech panuje nad rybami morskimi i nad ptakami powietrznymi oraz nad zwierzętami i nad całą ziemią, jak również nad gadami pełzającymi po ziemi”.* 27. **I stworzył Bóg człowieka (’ādām) na swój obraz, na obraz Boży go stworzył, mężczyznę i kobietę ich stworzył.** 28. **Po czym błogosławił ich Bóg i rzekł do nich: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, napelnijcie ziemię i podporządkujcie ją sobie oraz panujcie nad rybami morskimi, nad ptakami powietrznymi i nad wszelkimi żywymi istotami, które poruszają się po ziemi”.** 29. **Rzekł też Bóg: „Oto daję tobie wszystkie rośliny zielone wydające nasiona, które są na powierzchni całej ziemi, oraz każde drzewo, które ma w sobie owoce drzewa rodzące nasiona. Niech one będą dla was pokarmem.** 30. *Dla wszystkich zaś istot żywych na ziemi i dla każdego ptaka w powietrzu oraz dla wszystkiego, co porusza się na ziemi, i jest w nim oddech życia, pokarmem [będzie] każda zielona trawa”.* I stało się tak. 31. *I spojrział Bóg na wszystko, co uczynił, a oto było bardzo dobre.* I był [to] wieczór i był [to] poranek, dzień – ten szósty.

1. **Zostały ukończone niebiosa i ziemia oraz wszystkie ich zastępy.** 2. Ukończył Bóg w dniu siódmym swe dzieło, które wykonał, i przestał czynić w siódmym dniu całe swoje dzieło, które wykonał. 3. Po czym pobłogosławił Bóg dzień siódmy i uświęcił go, ponieważ w nim odpoczął od całej swej pracy, którą stworzył swoim działaniem.

Bibliografia

- Abschied von der Priesterschrift? Zum Stand der Pentateuchdebatte*, red. Friedhelm Hartenstein, Konrad Schmid. VWGTh 40. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2015.
- Albertz, Rainer. *Exodus 19–40*. ZBK.AT 2.2. Zürich: TVZ Theologischer Verlag, 2015.
- Arnold, Bill T. „The Holiness Redaction of the Primeval History”. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 129 (2017): 483–500.
- Averbeck, Richard E. „A Literary Day, Inter-Textual and Contextual Reading of Genesis 1–2”. W: *Reading Genesis 1–2. An Evangelical Conversation*, red. J. Daryl Charles, 17–27. Peabody: Hendricksons Publishers, 2013.
- Becking, Bob, Mario C.A. Korpel. „To Create, to Separate or to Construct An Alternative for a Recent Proposal as to the Interpretation of «b-r-’» in Gen 1,1–2,4a”. *Journal of Hebrew Scriptures* 10 (2010): 1–21. Dostęp 4.11.2019. <https://journals.library.ualberta.ca/jhs/index.php/jhs/article/view/11258/8602>.

- Book-Seams in the Hexateuch I*, red. Christoph Berner, Harald Samuel. FAT 120. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018.
- Bührer, Walter. *Am Anfang... Untersuchungen zur Textgenese und zur relativ-chronologischen Enordnung von Gen 1–3*. FRLANT 256. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014.
- Gertz, Jan C. *Das erste Buch Mose (Genesis). Die Urgeschichte Gen 1–11*. ATD 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018.
- Hornung, Erik. *Der ägyptische Mythos von der Himmelskuh: Eine Ätiologie des Unvollkommenen*. OBO 46. Freiburg: Edition Universitaires, 1991.
- Janowski, Bernd. „Tempel und Schöpfung: Schöpfungstheologische Aspekte der priesterschriftliche Heiligtumskonzeption”. *Jahrbuch für Biblische Theologie* 5 (1990): 37–69 = *Gottes Gegenwart in Israel: Beiträge zur Theologie des Alten Testaments*, 214–246. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1993.
- Karczewski, Marek. „Oddzielanie jako działanie Boga Stwórcy w Rdz 1,1–24A”. *Forum Teologiczne* 9 (2008): 5–16.
- Keel, Othmar, Silvia Schroer. *Schöpfung. Biblische Theologien im Kontext altorientalischer Religionen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
- Knauf, Ernst A. „Buchschlüsse in Josua”. W: *Les derniers rédeactions du Pentateuque, de l'Hexateuque et de l'Ennéateuque*. BETL 203, 217–227. Leuven: Peeters, 2007.
- Koch, Klaus. *Geschichte der ägyptischen Religion*. Stuttgart: Kohlhammer, 1993.
- Krüger, Thomas. „Genesis 1:1–2:3 and the Development of the Pentateuch”. W: *The Pentateuch*, red. Thomas B. Dozeman, Konrad Schmid, Baruch J. Schwartz. FAT 78, 125–138. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
- Lemański, Janusz. *Księga Rodzaju rozdziały 1–11*. NKB.ST I/1. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2013.
- Lemański, Janusz. „Od optymizmu do realizmu, czyli jak Jahwista koryguje kapłańską wersję przymierza (Rdz 8,20–22; 9,1–17)”. *Zeszyty Naukowe KUL* 48 (2005): 39–58.
- Lemański, Janusz. „Prawo Pana doskonałe – krzepi życie” (Ps 19,8a). *Kilka refleksji na temat istoty prawa i sprawiedliwości w Starym Testamencie*. *Studia i Rozprawy* 54. Szczecin: Wydawnictwo US, 2019.
- Lemański, Janusz. „Rdz 1,1–2,3 na nowo odczytane? Czyli pytanie o to, czy możliwe jest nowe spojrzenie na kapłański opis stworzenia?”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 25 (2016): 71–105.
- Lemański, Janusz. „Standardowe i specyficzne rozumienia słowa «rûah» w Księdze Rodzaju i Księdze Wyjścia”. *Verbum Vitae* 37, 1 (2020): 11–34.
- Lemański, Janusz. „W poszukiwaniu źródeł i znaczenia pewnej biblijnej koncepcji antropologicznej”. W: *Powstanie człowieka w ujęciu interdyscyplinarnym*, red. Tomasz Maziarka, 121–154. Kraków: Copernicus Center Press, 2019.
- Levin, Christoph. „Tatbericht und Wortbericht in der priesterschriftlichen Schöpfungserzählung”. *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 91 (1994): 115–133.
- Lohfink, Norbert. „Die Priesterschrift und die Geschichte”. W: *Studien zum Pentateuch*. SBA. AT 4, 215–253. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 1988.

- Majewski, Marcin. *Pięcioksiąg odczytany na nowo. Przesłanie autora kapłańskiego (P) i jego wpływ na powstanie Pięcioksięgu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UPJP II, 2018.
- Napora, Krzysztof. „Czas w kapłańskim opowiadaniu o stworzeniu: dzień czwarty (Rdz 1,14–19)”. *Verbum Vitae* 37, 2 (2020): 11–29.
- Oswald, Wolfgang. „Das Erstlingswerk Gottes: Zur Übersezung von Gen 1,1”. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 120 (2008): 417–421.
- Schmidt, Werner H. *Die Schöpfungsgeschichte der Priesterschrift. Zur Überlieferungsgeschichte von Genesis 1,1–2,4a und 2,4b–3,24*. WMANT 17. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, ³1973.
- Ska, Jean L. „The Story of the Flood: a Priestly Writer and Some Later Editorial Fragments” (1994). W: *The Exegesis of the Pentateuch*. FAT 66, 1–22. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.
- Smith, Mark S. *The Priestly Version of Genesis 1*. Minneapolis: Fortress Press, 2010.
- Steck, Odil Hanes. *Der Schöpfungsbericht der Priesterschrift Studien zur literarkritischen und überlieferungsgeschichtlichen Prblematik von Genesis 1,1–2,4a*. FRLANT 115. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975.
- The Post-Priestly Pentateuch*, red. Federico Giuntoli, Konrad Schmid. FAT 101. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015.
- The Strata of the Priestly Writings*, red. Sarah Shectman, Joel S. Baden. AThANT 95. Zürich: Theologische Verlag, 2009.
- Walton, John H. *Genesis 1 as Ancient Cosmology*. Winona Lake: Eisenbrauns, 2011.
- Walton, John H. „Reading Genesis as Ancient Cosmology”. W: *Reading Genesis 1–2. An Evangelical Conversation*, red. J. Daryl Charles, 141–169. Peabody: Hendricksons Publisher, 2013.
- Weimar, Peter. „Chaos und Kosmos: Genesis 1–2 als Schlüssel einer älteren Fassung der Priesterschriftlichen Schöpfungserzählung”. W: *Mythos im Alten Testament und seiner Umwelt*, red. Armin Lange i in. BZAW 278, 196–211. Berlin: de Gruyter, 1999 = *Studien zur Priesterschrift*. FAT 56, 135–150. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008.
- Wolde, Ellen van. „Why the Verb «b-r'» Does Not Mean «to Create» in Genesis 1,1–2,4a”. *Journal for the Study of the Old Testament* 34 (2009): 3–23.